

Edita Hornáčková Klapicová

Stavba hesla v dvojjazyčnom slovníku a jeho parametre

1. Úloha dvojjazyčného slovníka a stavba hesla. Základné koncepcie.

Heslové slovo v základnom tvare predstavuje lexikálnu jednotku v lexikografickom diele a je zvýraznené graficky. Stavba slovníkového hesla prezrádza hĺbku a šírku významov lexikálnych jednotiek v lexikografickom spracovaní¹. Na otázku aké sú úlohy dvojjazyčného slovníka a ako vybudovať jeho heslovú stať, zdá sa, neuvádzajú všetci autori jednotnú odpoveď.

Štefan Peciar sa vo svojom príspevku „K niektorým problémom dvojjazyčného slovníka“ na porade o prekladových slovníkoch v Piešťanoch v októbri 1959 vyjadruje k problematike prekladu a výkladu (vysvetlenia) heslového slova v dvojjazyčnom slovníku. Uvádza stanovisko bratislavskej lexikografickej školy, ktorá vybuodovala svoju teóriu dvojjazyčného slovníka na koncepcii sovietskeho jazykovedca a lexikografa L.V. Ščerbu. Podľa tejto koncepcie „dvojjazyčný slovník má byť vždy prekladovým slovníkom, bez ohľadu na jeho rozsah. Preklad v takomto slovníku nesmie byť výkladom (vysvetlením), ale reálnym, skutočným prekladom, ktorý by sa v zodpovedajúcej gramatickej forme priamo hodil do správne preloženej vety príslušného jazyka“². V takejto koncepcii je ekvivalent hlavným organizujúcim princípom v stavbe hesla. Podľa nej sa v zložitejších prípadoch, keď sa niektorý význam heslového slova člení na významové odtienky, môžu tieto vyjadriť synonymami. „Používanie týchto synonymým treba v slovníku presnejšie vymedzovať tzv. sémantizáciou, t.j. stručnými údajmi o tom, v akom okruhu sa príslušné synonymum používa“³.

Tieto zásady znovu formulovali N. Kučerová a V. Lapárová: „Dobrý dvojjazyčný slovník môže vzniknúť len správnou kombináciou výkladového a prekladového hľadiska, pričom hľadisko prekladové je dominantné. Ako ekvivalent treba vždy použiť presný preklad. Slová, pre ktoré nemožno nájsť presný preklad, napr. názvy reálií, sa iba prepisujú do druhého jazyka a v zátvorkách sa uvedie vysvetlenie príslušného pojmu“⁴. L.V. Kopeckij, Ct. Bosák a M. Jehlička zasa vyjadrili názor, že stavba hesla vychádzajúca z významovej štruktúry východiskového jazyka pomáha používateľovi vnikať do „vnitřních zákonů jazyka, uvědomovat si spojitost s jinými

¹ Porov. Sekaninová 1993: 135.

² Peciar *et al.* 1961: 24.

³ *Ibid.*: 24.

⁴ *Ibid.*: 25.

slovy, poznávať možnosti tvorění slov a vôbec prohloubeně se seznamovat s jazykem...“⁵. Podľa Peciarara však „tomuto všetkému slúži jednojazyčný slovník. Ciele dvojazyčného slovníka sú podstatne iné ako ciele jednojazyčného slovníka“⁶. K výstavbe hesla sa Peciar ďalej dotýka témy nepreložiteľných slov a výrazov podľa teórie L.V. Kopeckého, ktorý „pokladá pri práci na dvojazyčnom slovníku za základný postup hľadanie ekvivalentov konfrontáciou pojmových systémov a ich lexikálneho vyjadrenia“⁷.

Kopeckij vidí jednu zo základných úloh dvojazyčného slovníka v rozpracovaní významovej štruktúry slova vo východiskovom jazyku, teda zhodne s úlohou jednojazyčného slovníka. Podľa Kopeckého je rozdiel medzi jednojazyčným a dvojazyčným slovníkom v tom, že „jednojazyčný slovník podáva výklady významov slova, kým dvojazyčný slovník podáva namiesto výkladu ekvivalenty, vyjadrujúce príslušné významy heslového slova“⁸. Naproti tomu ščerbovsko-isačenkovská lexikografická škola nekladie si za cieľ spracovať v dvojazyčnom slovníku významovú štruktúru slov východiskového jazyka. Základnú úlohu dvojazyčného slovníka vidí v uvádzaní presných ekvivalentoch, ktoré v druhom jazyku vyjadrujú príslušné významy heslového slova. Peciar sa ďalej zamýšľa nad tým, či sú obe koncepcie oprávnené, alebo je jedna správna a druhá nesprávna a ak je jedna správna, ktorá to je. Svoju reflexiu uzatvára hodnotením, že „za správnejšiu treba pokladať takú koncepciu, ktorej výsledok lepšie slúži svojmu cieľu...“⁹. Vlastnou úlohou a poslaním dvojazyčného slovníka je teda pomáhať používateľovi pri narábaní s inojazyčnými lexikálnymi prostriedkami. Z toho jednoznačne vyplýva požiadavka, aby dvojazyčný slovník poskytoval presné ekvivalenty jednotlivých prvkov slovnej zásoby východiskového jazyka v druhom jazyku. Nevyplýva však z toho požiadavka, aby dvojazyčný slovník spracúval významovú štruktúru slov vo východiskovom jazyku¹⁰.

1.1. Niektoré metódy spracovania hesiel

Peciar predkladá dve metódy spracovania hesiel: metóda členenia podľa ekvivalentov a metóda členenia na významy.

Napríklad:

- a) podľa metódy členenia podľa ekvivalentov by heslové slovo *aparát* bolo vystavené takto: aparát -u, m. (v rozlič. význ.) aparát: fotografický a.; stranícky a.; štátny a.; stranícky štátny a.; nervový a.; bibliografický a.; kritický a.

⁵ *Ibid.*: 26.

⁶ *Ibid.*: 26.

⁷ *Ibid.*: 26.

⁸ *Ibid.*: 27.

⁹ *Ibid.*: 27.

¹⁰ Porov. *Ibid.*: 27.

- b) podľa metódy členenia na významy by to isté heslové slovo malo takúto stavbu: aparát -u, m. 1. (prístroj) aparát: fotografický a.; 2. (stranícky, štátny, policajný ap.) aparát; 3. anat. (ústrojenstvo) aparát: nervový a.; 4. (poznámkový, bibliografický, kritický ap.) aparát

Peciar vyjadruje názor, že metóda členenia podľa ekvivalentov je úspornejšia. Súhlasí však s tým, že v heslách so zložitou významovou štruktúrou je účelné kombinovať túto „základnú metódu s metódou členenia hesiel podľa významov“¹¹. Peciar ďalej uvádza charakteristiku výkladovo-prekladového slovníka: „za istých podmienok možno však členenie hesla podľa významov povýšiť na základný princíp aj v dvojjazyčnom slovníku. Je to vtedy, ak dvojjazyčný slovník plní súčasne alebo predovšetkým funkciu jednojazyčného slovníka. Pri jazykoch s krátkou spisovnou tradíciou alebo s veľmi obmedzeným počtom používateľov možno na slovníky tohto druhu pomýšľať i dnes“¹². Hniezdovanie, alebo uvádzanie niektorých druhov odvodených slov v jednej heslovej stati sa pri dvojjazyčných slovníkoch podľa Elly Sekaninovej neodporúča. Tvrdí, že ku každému heslu a významu v dvojjazyčnom slovníku musí byť uvedený ekvivalent, ktorý sa pri zahniezdovanom slove nemusí zhodovať s heslovým slovom štruktúrou ani počtom významov. Peciar však píše, že hniezdovaním sa dosahuje istá úspora i keď súhlasí s tým, že „hniezdovanie [...] treba obmedziť tam, kde by vyžadovalo odkazy, lebo tým by sa dosiahnutá úspora stratila“¹³.

1.2 Výkladovo-prekladové terminologické slovníky a kompozícia hesiel

V príspevku *Problémy terminologických slovníkov* sa Ján Horecký¹⁴ dotýka témy výkladovo-prekladových slovníkov. Podľa jeho teórie „pri spracúvaní terminologickej slovnej zásoby jedného jazyka alebo i viacerých jazykov možno vychádzať z dvoch hľadísk“¹⁵. Ak sa vychádza od sústavy pojmov daného vedného odboru a zapisujú sa ich pomenovania, vzniká terminologický slovník, ktorý môže byť „výkladový, ak sa význam termínov vysvetľuje, alebo prekladový, ak sa popri domácich termínoch uvádzajú paralelné termíny v jednom alebo niekoľkých cudzích jazykoch. Ak sa vychádza od slovnej zásoby domáceho jazyka, ale vyberajú sa z nej iba tie slová a spojenia slov, ktoré sa používajú v danom odbore, a privádzajú sa k nim ekvivalenty v cudzom jazyku, vzniká odborný slovník“¹⁶. Horecký ďalej podotýka, že „z normatívneho charakteru týchto slovníkov vyplýva kombinácia výkladu a prekladu“¹⁷. V týchto slovníkoch sa popri českom názve uvádza definícia a potom ekvivalent slovenský, ruský, anglický, francúzsky a nemecký. V elektrotechnickom slovníku sa

¹¹ *Ibid.*: 30.

¹² *Ibid.*: 30.

¹³ *Ibid.*: 32.

¹⁴ *Ibid.*: 34-45.

¹⁵ *Ibid.*: 34.

¹⁶ *Ibid.*: 34.

¹⁷ *Ibid.*: 35.

uvádza definícia pri francúzskom a anglickom názve a potom sú uvedené nemecké, španielske, talianske, švédske a poľské názvy. Horecký ďalej zdôrazňuje, že v odborných a terminologických slovníkoch sa treba vyhýbať „prekladaniu“ termínov z východiskového jazyka do prekladového jazyka, pretože nejde o „preklad, o prevod vnútornej formy termínu do prekladového jazyka, ale o substituovanie termínu z východiskového jazyka termínom z prekladového jazyka“¹⁸. Horecký tiež upozorňuje na to, že „osobitná situácia vzniká, keď v niektorom jazyku potrebný termín chýba. Ak chýba vo východiskovom jazyku, je prirodzené v odbornom slovníku ho neuvádzať. Ak chýba v prekladovom jazyku, možno v odbornom slovníku podať alebo jeho opis alebo sa pokúsiť o utvorenie nového názvu“¹⁹.

Podľa Horeckého sú v každom slovníku nevyhnutné aj gramatické údaje. Majú uviesť príslušnosť k určitému slovnému druhu, pri podstatných menách informujú o rode, uvádzajú genitívnu koncovku, pri slovesách dokonavosť a nedokonavosť slovesného vidu. Gramatické údaje sú však iba pomocným prvkom v odbornom slovníku, preto je účelné obmedziť ich na najpotrebnejšiu mieru.

Klára Buzássyová²⁰ vo svojom príspevku *Z koncepcnej a realizačnej problematiky nového výkladového slovníka súčasného slovenského jazyka* tvrdí, že heslové slová výkladového slovníka by mali obsahovať tieto relevantné informácie: foneticko-fonologickú charakteristiku (uvádzanie výslovnosti v prípade, keď je to potrebné), gramatickú (morfológickú) charakteristiku, štylistickú charakteristiku, a lexikálno-sémantickú charakteristiku (výklad významov polysémických slovesných lexikálnych jednotiek)²¹. Koncepcne sa zhoduje s Ellou Sekaninovou, ktorá vo svojej *Dvojazyčnej lexikografii v teórii a praxi* zdôrazňuje, že lexikálna jednotka musí byť v slovníkovom hesle zobrazená z rozličných hľadísk, musí mať fonetický, gramatický, štylistický, ekvivalenčný parameter, parameter lexikálnej ustálenosti, lexikálnosémantickej spájateľnosti a kontextovej použiteľnosti.

2. Stavba besla v dvojazyčnom slovníku podľa koncepcie E. Sekaninovej

Ako sme už spomenuli, Ella Sekaninová zdôrazňuje nevyhnutnosť siedmich parametrov, podľa ktorých musí byť lexikálna jednotka v dvojazyčnom slovníku zobrazená. Podľa tejto teórie sú v nasledujúcich odsekoch vypracované jednotlivé parametre (fonetický, gramatický, štylistický, ekvivalenčný parameter, parameter lexikálnej ustálenosti, lexikálnosémantickej spájateľnosti a kontextovej použiteľnosti) s aplikáciou na slovenský, anglický a španielsky jazyk.

2.1. Fonetický parameter

Zväčša v každom jazyku sa vyskytujú nepravidelnosti vo výslovnosti a na tieto treba v dvojazyčnom slovníku upozorniť. Informácia o tomto jave sa pri heslovom

¹⁸ *Ibid.*: 41.

¹⁹ *Ibid.*: 41.

²⁰ Ondrejovič, Považaj 2001: 16.

²¹ Porov. *Ibid.*: 17.

slove spravidla uvádza v hranatých zátvorkách. V slovenčine je vhodné upozorniť na tvrdú výslovnosť *di, ti, ni, li, de, te, ne, le* predovšetkým v cudzích slovách oproti pravidelnej mäkkej výslovnosti, napr. v slove *díptografia* [dy-], *Títus* [tý-]. V angličtine sa výslovnosť uvádza pri každom heslovom slove, napr. *mery* [m3:si], *heaven* [hevn]. V španielčine sa pri dvojjazyčných slovníkoch prehľadné pravidlá výslovnosti zvyčajne uvádzajú v úvodnej časti slovníka v abecednom poriadku a v prípade pochybnosti o výslovnosti, sa táto výslovnosť uvádza v slovníku v hranatej zátvorke bezprostredne po predstavení heslového slova, napr. *circumcira* [-un-], *edelweis* [edelweis].

Pozoruhodný je jav transfonemizácie predovšetkým pri preberaní anglických slov do slovenského jazyka. Martin Ološtiak upozorňuje na skutočnosť, že „pri skúmaní anglických antroponým v slovenčine sa ukázalo, že k najväčšej variantnosti dochádza práve vo zvukovej rovine. Zvukové systémy oboch kontaktných jazykov sa totiž vyznačujú takou mierou asymetrie, ktorá sa v realizácii anglofónnych prvkov v slovenčine pociťuje najpríznačkovejšie“²². Zvuková rovina, podľa Ološtiakových výskumov, zásadným spôsobom ovplyvňuje javy z iných jazykových rovín a preto sa názory jazykovedcov na jednotlivé výslovnostné podoby cudzích mien často nestotožňujú.

V rámci interlingválneho vzťahu Ološtiak vymedzuje tri druhy výslovnosti:

1. *Anglická výslovnosť*, ktorá disponuje vlastným fonematickým inventárom a riadi sa vlastnými foneticko-fonologickými pravidlami.
2. *Poslovenčená výslovnosť*, v ktorej sú anglické hlásky nahradzované slovenskými ekvivalentmi.
3. *Slovenská výslovnosť*.

Ďalšia komplikovanosť výslovnosti anglických vlastných mien v slovenčine vyplýva z neustálenosti anglickej výslovnosti niektorých slov. Táto neustálenosť môže byť spôsobená napríklad následkom svojho pôvodu v rodových zvyklostiach, alebo výslovnosť daného slova závisí od objektu, ktorý pomenúva, napr. toponymum – antroponymum, alebo ide o homofóniu rozličných vlastných mien, ako *Peel, Peill, Peile*²³.

J. Lenhardt a A. Skaličková poukazujú na to, že „výslovnostná adaptácia je podmienená mierou asymetrie skúmaných zvukových systémov, pričom je vhodné diferencovane posudzovať vokalicke a konsonantické subsystémy kontaktných jazykov vzhľadom na ich odlišné funkčné zat'azenie“²⁴.

Vo zvukovej rovine je dôležitá skutočnosť, že pri adaptácii prebieha proces transfonemizácie čiže transformácie zvukových elementov (hlások, foném) z východiskového do cieľového jazyka. R. Filipovič rozlišuje tri druhy transfonemizácie:

²² Ološtiak 2001: 3.

²³ Porov. *Ibid.*: 4-5.

²⁴ *Ibid.*: 5.

1. Úplná transfonemizácia – zahŕňa transfer tých foném, ktoré sú v oboch kontaktoch jazykoch úplne alebo čiastočne totožné. Napr. *Stephen* [s] → [s].
2. Čiastočná transfonemizácia – keď sa fonémy líšia jednak v stupni otvorenosti (vokály), jednak miestom artikulácie a aspirácie (konsonanty). Napr. *David* [dejvid].
3. Voľná transfonemizácia – aktivuje sa vtedy, keď sa hlásky anglického jazyka, ktorými slovenčina nedisponuje transfonemujú za asistencie ortografie alebo extralingválnych faktorov. „Takéto ‘nulové‘ miesta predstavujú v preberajúcom jazyku fonematické lúky čiže miesta, neuralgické body, ktoré pri komunikácii spôsobujú najviac problémov“²⁵. Napr. *sin* [sIn] – *thin* [θIn] – *thing* [θIn] – *sing* [sIn] – *sinke* [sInk].

Ološtiak vysvetľuje, že „úplná a čiastočná transfonemizácia fungujú na princípe relatívneho fonematického paralelizmu. To znamená, že v poslovenčenej výslovnosti sa anglické fonémy nahrádzajú najbližšie stojacimi slovenskými fonémami. Pri voľnej transfonemizácii je situácia zložitejšia, pretože cieľový jazyk nedisponuje ani „najbližšie stojacimi“ substitučnými ekvivalentmi. V týchto prípadoch teda transfonemizácia pracuje na kvalitatívne odlišných princípoch a substitučná variabilita sa zákonite zvyšuje“²⁶. Jestvujú prípady, keď možno nájsť artikulčné a funkčné ekvivalenty, a predsa k voľnej transfonemizácii dochádza. Tu je zohráva dôležitú úlohu vplyv iných rovín jazyka, napr. morfológická rovina, ortografia, extralingvistické faktory, napr. *Canterbury* → *Kanterbury*, *gospel music* → *gospelová hudba*.

Transfonemizácia znamená „artikulčné, akusticko-auditívne, kombinačné, distribučné, slovom funkčné prehodnotenie fonémy v smere L1 → L2. Transfonemizácia takýmto spôsobom zahŕňa aj transfonizáciu (zvukový transfer na úrovni fóny), čím sa aj v medzijazykovom priestore prejavuje dialektická spätosť jednotlivého a všeobecného“²⁷. Transfonemizácia obsahuje aj ďalšie funkčné transformácie, pričom preberajúci jazyk (slovenčina) napríklad aktívne neutralizuje anglický fonologický protiklad znelosti a neznelosti spoluhlások²⁸. Ďalej sa pri transfonemizácii prejavujú slabiky a prízvuk, a iné suprasegmentálne javy.

2.2. Gramatický parameter

Lexikografické dielo by malo uvádzať parametre, ktoré zaraďujú slovo do určitej paradigmy a osobitne upozorňujú na odchýlky od paradigmy vedením nepravidelných tvarov. Gramatická charakteristika slova môže schematicky predstavovať súhrn paradigmatickej a syntagmatickej charakteristiky. Sekaninová píše, že „paradigmatická

²⁵ *Ibid.*: 7.

²⁶ *Ibid.*: 7-8.

²⁷ *Ibid.*: 11.

²⁸ Porov. *Ibid.*: 11.

charakteristika slova je taká informácia o slove, ktorá umožňuje používateľovi pri určitých znalostiach morfológie daného jazyka utvoriť potrebný tvar paradigmy tohto slova. Súvisí so slovnodruhovou charakteristikou²⁹. Jednotlivé slovné druhy sa označujú skratkami, a to podstatné mená skratkami rodu: v slovenčine - *m*, *ž*, *s* (mužský, ženský, stredný), v angličtine - *m*, *f*, *n* (masculine, feminine, neuter), v španielčine - *m*, *f*, *n* (masculino, femenino, neutro). Slovesá sa v slovenčine označujú skratkami vidu: *dok.*, *nedok.* (sloveso dokonavého, nedokonavého vidu), v angličtine podľa rozdelenia na tranzitívne alebo netranzitívne: *vt*, *vi* (transitive verb, intransitive verb). Prídavné mená sa v slovenčine označujú skratkou *príd.* alebo *adj.* (adjektívum), v angličtine - *adj* (adjective) a v španielčine - *adj* (adjetivo). Príslovky v slovenčine sú indikované skratkou *prísl.*, *adv.* (adverbium), v angličtine - *adv* (adverb) a v španielčine - *adv* (adverbio). Zámená v slovenčine označujeme *zám.*, v angličtine - *pron* (pronoun), v španielčine - *pron* (pronombre); číslovky: v slovenčine - *čísł.*, v angličtine - *num* (numeral), v španielčine - *núm* (número); predložky: v slovenčine - *predł.*, v angličtine - *prep* (preposition), v španielčine - *prep* (presposición); spojky: v slovenčine - *spoj.*, v angličtine - *conj* (conjunction), v španielčine - *conj* (conjunción); častice: v slovenčine - *čast.*, angličtina a španielčina neudáva; citoslovčia: v slovenčine - *cit.*, v angličtine - *excl*, *interj* (interjection, exclamation), v španielčine - *interj* (interjección).

Na záver treba však uviesť, že voľba jednotlivých gramatických parametrov v prekladovom slovníku pri heslovom slove závisí od toho, z akého jazyka pochádza východiskové slovo. Sekaninová pripomína, že „gramatické ukazovatele pri ekvivalentoch v cieľovom jazyku sa pri každej dvojici jazykov uvádzajú v prípade veľkých odlišností podľa uváženia autorov“³⁰.

2.3. Štylistický parameter

Sekaninová konštatuje, že v súvislosti so zmenami a vývinom v spoločenskom živote prebieha i diferenciačný proces v rámci štýlového rozvrstvenia lexiky. Pretože pre odborný slovník štylistický parameter nie je tak relevantný, v tejto časti mu bude venovaná len malá pozornosť.

Štýl sa charakterizuje ako „jazykový podsystém so zvláštnym slovníkom, frazeologickými spojeniami, zvratmi a konštrukciami, odlišujúci sa od iných zvláštností v zásade expresívno-hodnotiacimi vlastnosťami prvkov, ktoré ho tvoria, obyčajne spojený s určitými sférami použitia v reči“³¹. V lingvistike sa „pri riešení štýlovej diferenciácie funkčný aspekt spája s aspektom sociálnym. Funkčné štýly sa vylučujú na základe ich súvislosti s rôznymi sférami ľudskej činnosti. Nová lingvistika využíva novovypracovanú teóriu sociálnej komunikácie“³².

Základnú klasifikáciu štýlov podal E. Paulíny. Rozlišoval štýly dorozumievacie a básnické a v rámci dorozumievacích: súkromný, praktický odborný a teoretický od-

²⁹ Sekaninová 1993: 137.

³⁰ *Ibid.*: 141.

³¹ *Ibid.*: 141.

³² *Ibid.*: 141.

borný štýl. M. Ivanová-Šalingová rozlišuje štýly: hovorový, odborný, umelecký a publicistický.

J. Horecký člení slovnú zásobu na nociónálne a emocionálne slová, pričom vyčleňuje tri vrstvy: neutrálnu, do ktorej zaraďuje aj slová publicistického štýlu, druhú, do ktorej radí hovorové, slangové a vulgárne slová do poslednej, tretej vrstvy zaraďuje expresívne slová. Vertikálne člení slovnú zásobu na spisovné a nespisovné slová³³. J. Mistrík vyčleňuje štylisticky príznakové slová na pozadí slov základného fondu. V štylistike textu vymedzuje štýly: náučný, administratívny, publicistický, rečnícky, esejistický, hovorový a umelecký³⁴. Takto klasifikuje slovnú zásobu podľa binárneho princípu, čo uplatňuje aj J. Findra. Štylistické hľadisko uvádza Findra ako prvé pri „vymenúvaní diferenciálnych kritérií slovnej zásoby v učebnici lexikológie (Ondrus, Horecký, Furdík). Ďalej je to expresivita, sémantické hľadisko pôvodu a iné“³⁵. M. Pisarčíková považuje za základné členenie slovnej zásoby na vrstvu spisovnú a nespisovnú.

Podľa prístupov rôznych autorov sú v danej oblasti nejednotné kritériá. Podľa Horeckého však „ani národný ani spisovný jazyk nie je ustrnulý útvar, ale sa vyznačuje stálou dynamikou“³⁶. Jednotlivé vrstvy sa menia, prelínajú, napriek tomu sa dajú vymedziť určité formy jazyka: jazyk umeleckej literatúry, spisovná forma, štandardná forma, subštandardná forma, dialektná forma³⁷.

Ďalej Sekaninová kladie dôraz na lingvoštylistické kategórie označované pojmami denotácia a konotácia a vysvetľuje ich úlohu z hľadiska hodnoty, ktorú dávajú slovám okrem ich označovaného významu.

Pomocou štylistických kvalifikátorov lexikograf vyjadruje obsah, sémantiku lexikálnej jednotky a jej štylistické hodnotenie. Lexika je „mnohotvárna oblasť, členená z aspektu diachronie a synchronie, a to horizontálne i vertikálne“³⁸. Tento náčrt stručne vyjadruje hodnotenie jednotiek slovnej zásoby na pozadí osi diachronie a synchronie³⁹:

³³ Porov. *Ibid.*: 142.

³⁴ *Ibid.*: 142.

³⁵ *Ibid.*: 142.

³⁶ *Ibid.*: 142.

³⁷ Porov. *Ibid.*: 142.

³⁸ *Ibid.*: 144.

³⁹ Porov. *Ibid.*: 146.

	I	III
	diachrónia	vertikálne
	Arch.	
	Hist.	Bás.
	Zastar.	Slávn.
	Star.	Kniž.
termíny		
II synchronia	neutr	
(horizontálne)	hovor.	
		Expr. (fam., iron., žart., pejor.) – (konotácia) IV
Staršie hovor.	–	n
Slang.	–	e y
Niž. hovor. (subštant.)	–	o m
Nadáv.	–	l z
Vulg.	–	o i g

2.4. Ekvivalenčný parameter

Ekvivalenčný parameter „je podstatný pre dvojazyčnú lexikografiu, pretože práve ekvivalent má obsahovať maximum informácií, požadovaných ostatnými označenými parametrami o lexéme alebo lexikálnom spojení v jazyku L1 pretlmočených do jazyka L2“⁴⁰. Pri určovaní ekvivalencie lexém L1 v L2 ako realizácie jednotlivých semém možno vyčleniť skupiny podľa typov symetrickej, symetricko-asymetrickej a asymetrickej ekvivalencie.

Ekvivalenty možno deliť na homoplánové a heteroplánové. Na základe troch logicky možných ekvivalencií – plnej, čiastočnej a nulovej – medzi individuálnym významom lexikálnej jednotky v páre jazykov sa pracuje s tromi hlavnými typmi ekvivalentov, sú to: plné, čiastočné a nulové (t. j. náhradné) ekvivalenty⁴¹.

⁴⁰ *Ibid.*: 147.

⁴¹ Porov. *Ibid.*: 58.

2.4.1. Symetrická ekvivalencia lexém

„Prvý ekvivalenčný typ v rámci symetrickej ekvivalencie tvoria prípady, keď sa lexéma v jazyku L1 ako realizácia semémy s istým sémovým zložením plne zhoduje s ekvivalentnou lexémou v jazyku L2, čiže jedna lexia má jeden ekvivalent.“⁴²

L1 (sl) – Lex – oltár - /S1/ ↔ E – altar /S1/ - L2 (a)

L1 – východiskový jazyk, L2 – cieľový jazyk, Lex – lexéma, S – seméma, E – ekvivalent, Sl – slovenčina, A – angličtina, a – anglický

Lexikografická schéma je takáto:

L1 – Lex1 /S1/ ↔ Lex1 /S1/ - L2, t.j.

L1 – Lex1 /S1/ ↔ E1 /S1/ - L2

Druhý ekvivalenčný typ „v rámci symetrickej ekvivalencie tvoria prípady, keď sa lexéma v jazyku L1 ako realizácia viacerých semém zhoduje s ekvivalentnou lexémou v jazyku L2“⁴³. To značí, že v jazykoch L1 a L2 sa ekvivalentné lexémy zhodujú počtom i obsahom semém. V takom prípade lexéme v L1 zodpovedá ekvivalent v L2. Aby sa neskreslila alebo nezotrela významová stavba lexémy L1, ekvivalent L2 sa rozčleňuje na odseky a) b) c)... poukazujúce na semémy lexémy L1, ktoré ekvivalent L obsahuje, t.j. na jednotlivé lexie.

Sl – A

kvet ⁴⁴... (*v rôznych významoch*) 1. (*vše, i prn*) bloom, inflorescence; 2. (*časť rastliny, kt dozrieva na plod*) blossom; 3. (*kvetina*) flower; 4. (*brom: sušené, liečivé*) herbs; 5. (*prn: vrchol*) prime, florescence; 6. (*arzenový*) white arsenic, (*zinkový*) zink flowers

A-Sl

miss⁴⁵ ... (*v rôznych významoch*) 1. to fail to hit, catch *etc.* *The arrow missed the target.* minúť; 2. to fail to arrive in time for: *He missed the 8 o'clock train.* zmeškať; 3. to fail to take advantage of: *You've missed your opportunity.* prepásť; 4. to feel sad because of the absence of: *You'll miss your friends when you go to live abroad.* cnieť sa (po), chýbať; 5. to notice the absence of: *I didn't miss my purse till several hours after I'd dropped it.* zistiť, že sa stratil; *atď.*

⁴² *Ibid.*: 59.

⁴³ *Ibid.*: 60.

⁴⁴ Vilikovský, Vilikovská 1983: 278.

⁴⁵ Mončeková, Malá 1999: 453.

Schéma:

$L1 - Lex1 /S1 - S2 - S3.../ \leftrightarrow Lex1 /S1 - S2 - S3.../ - L2$, t.j.

$L1 - Lex1 /S1 - S2 - S3.../ \leftrightarrow E1$ (v rôznych významoch) a $/S1/ + b /S2/ + c /S3/ \dots L2$

2.4.2. Symetricko-asymetrická ekvivalencia lexém

Tretí ekvivalenčný typ tvoria prípady symetricko-asymetrickej ekvivalencie, keď „lexémy v L1 a L2 sú svojim sémovým obsahom čiastočne zhodné a čiastočne nezhdné. Ide o viacvýznamové lexémy, ktoré sa v niektorých významoch v L1 a L2 zhodujú a v niektorých nie, teda o zhodné a nezhdné lexie“⁴⁶.

Sl – A

bunka... (v rôznych významoch) 1. (*biol*) cell; mozgová b. brain cell, pohlavná bunka generative cell, rastlinná bunka vegetable cell; 2. (*stav*) flat, suit

Schéma:

$L1 - Lex /S1 - S2 - S3 - S4 - S5... S9/ \leftrightarrow Lex1 /S1 - S2 - S3 - S4 - S5/ + Lex2 /S6/ + Lex3 /S7/ + Lex4 /S8/ + Lex5 /S9/ - L2$, t.j.

$L1 - Lex1 /S1 - S2 - S3 - S4 - S5 - \dots S9/ \leftrightarrow E1$ (v rôznych významoch): a $/S1/$, b $/S2/$, c $/S3/$, d $/S4/$, e $/S5/ + E2 /S6/ + E3 /S7/ + E4 /S8/ + E5 /S9/ - L2$ ⁴⁷

2.4.3. Asymetrická ekvivalencia lexém

Asymetrická ekvivalencia nastáva vtedy, keď „medzi lexémou a jej sémovým obsahom v L1 a počtom i obsahom ekvivalentných lexém v L2 vzniká asymetria. Prípady asymetrickej ekvivalencie tvorí štvrtý ekvivalenčný typ, keď lexéma v L1 ako realizácia viacerých semém je ekvivalentná v L2 toľkým rôznym lexémam, koľko semém lexéma v L2 obsahuje, čiže každá lexia má iný ekvivalent“⁴⁸.

Sl – A

L1 (Sl) – Lex1 – **tlač** /S1 – typografická činnosť + S2 – výsledok (noviny)/ \leftrightarrow Lex1 /S1/ – *print, printing* + Lex2 /S2/ – *press*, t.j. E1 – *print, printing* + E2 – *press* – L2

Schéma:

$L1 - Lex1 /S1...Sx/ \leftrightarrow Lex1 /S1/ + Lex2 /S2/ + Lex3 /S3/ + \dots Lexx /Sx/ - L2$, t.j.

⁴⁶ Sekaninová 1993: 64.

⁴⁷ Sekaninová 1993: 67.

⁴⁸ *Ibid.*: 67.

$$L1 - Lex1 /S1...Sx/ \leftrightarrow E1 /S1/ + E2 /S2/ + E3 /S3/ + ...Ex /Sx/ - L2^{49}$$

Piaty ekvivalenčný typ tvoria prípady, keď „lexéma v L1 obsahuje semémy, pre ktoré je príznačné iné zoskupenie sém ako pre semémy ekvivalentnej lexémy v L2. Sú to najzložitejšie prípady, ktoré dokazujú, že v každom jazyku môžu vystupovať sémy ako relevantné a tvoriace prvky istej semémy, realizovanej ekvivalentnou lexémou čiže iné lexie“⁵⁰.

Schéma:

$$L1 - Lex1 /S1s1 + s2 + s3...sx/ \leftrightarrow Lex1 /S1s1/ + Lex2 /S2s2/ + Lex3 /S3s3/ + ...Lexx /Sxssx/ - L2, \text{ t.j.}$$

$$L1 - Lex1 /S1s1 + s2 + s3...sx/ \leftrightarrow E1 /S1s1/ + E2 /S2s2/ + E3 /S3s3/ + ...Ex /Sxssx/ - L2^{51}$$

Šiesty ekvivalenčný typ tvoria prípady, „keď v jazyku L1 sa istá realita vyjadruje iným spôsobom ako v jazyku L2, iným morfémovým zložením, lexikálnym spojením alebo výkladom pri neexistencii zodpovedajúceho ekvivalentu“⁵².

A – SI

troublemaker – príčina starostí, ťažkostí; burič, **trudge** – namáhavá chôdza, **scullery** – kuchynská umývareň riadu, **Scrabble** – hra (skladanie slov z písmen)

Šj – SI

Brabante, brabán *m* – pluh s dvoma radlicami, brabantské plátno; **chichonera** *f* – ochranná čiapka; **chilera** *f* – nádoba na ocot; **fijacarteles** *m* – lepič plagátov

Schéma:

$$L1 - Lex1 /S1/ \leftrightarrow \text{Lexikáne spojenie (výklad, opis)} - L2, \text{ t.j.}$$

$$L1 - Lex1 /S1/ \leftrightarrow \approx E \text{ (iného druhu)} - L2^{53}$$

Siedmy typ asymetrickej ekvivalencie tvoria prípady, „keď v jazyku L2 ekvivalent lexémy jazyka L1 neexistuje, pretože táto označuje reálie daného jazyka a je súčasťou tzv. bezekvivalentnej lexiky. Ekvivalent L2 sa nahrádza transliteráciou, približným pomenovaním alebo opisom, t.j. deskripciou alebo substitúciou“⁵⁴.

⁴⁹ *Ibid.*: 70.

⁵⁰ *Ibid.*: 70.

⁵¹ *Ibid.*: 73.

⁵² *Ibid.*: 73.

⁵³ *Ibid.*: 77.

⁵⁴ *Ibid.*: 77.

Sl – A

Slivovica ž – plum brandy; **bryndzové halušky** – sheep cheese gnocchi; **krpec** m – light shoe fastened by straps around the ankle.

A – Sl

Barbecue – piknik s opekaním mäsa; **Thanksgiving Day** – Deň vd'akyvzdania (v USA, špeciálny deň ďakovania Bohu, štvrtý štvrtok v Novembri); **hamburger** – fašírka, hamburger (guľaté pečivo s fašírkou); **Union Jack** – štátna vlajka Veľkej Británie; **Empire State Building** – jeden z najznámejších mrakodrapov (v New Yorku); **The Big Apple** – prezývka pre New York.

Šj – Sl

Paella f – paella (valencijská ryža s mäsom, údeninou, zeleninou, a i.); **taco** m, Am kuch. – mäsová paštéta; **poncho** m Am – pončo, plášť; **castañuela** f – kastaneta; **chachachá** m – čača (tanec); **merengue** m – merengue (tanec; tiež cukrovinka); **zarzuela** f – zarzuela (opereta; tiež jedlo z rýb); **romería** f – pút' (krátka pút' veriacich, slávnostného charakteru na miesto uctievania).

Schéma:

L1 – Lex1 /S1/ ↔ Lexikálne vyjadrenie – L2, t.j.

L1 – Lex1 /S1/ ↔ E1 (transliterácia, deskripcia) alebo ≈ E2 (substitúcia) – L2

Sekaninová sa ďalej vo svojej *Dvojazyčnej lexikografii v teórii a praxi* venuje problematike lexikálnej spájateľnosti a lexikografickej sémantizácie. Pod lexikálnou spájateľnosťou rozumie „schopnosť slova spájať sa s inými slovami; je to možnosť realizácie jeho sémantických valencií“⁵⁵. Valencia sa chápe ako „schopnosť slova viazať na seba ďalšie slová, nutné na jeho syntaktické a významové realizácie“⁵⁶. Význam slova a jeho spájateľnosť sú neoddeliteľne späté. Sémantika slova „podmieňuje jeho spájateľnosť a zmena lexikálnej a syntaktickej spájateľnosti utvára podmienky pre zmenu jeho významu“⁵⁷. Sekaninová rozlišuje voľnú a viazanú spájateľnosť slov, ktorá má tri aspekty: lexikálny, sémanticky viazaný a sémanticko-lexikálny. Aktívne sémantické valencie sú tie, ktoré „dovoľujú pripájať (k slovu) syntakticky závislé slová a každej z ktorých zodpovedá premenná veličina vo výklade jeho významu“⁵⁸. Teória o zákonitosti spájateľnosti jazykových jednotiek nie je zatiaľ vyriešená a nie je objasnená ani podstata spájateľnosti ako vlastnosti slova. Sekaninová vyjadruje názor, že problematika lexikálnej spájateľnosti je ešte zložitejšia pri konfrontácii lexiky dvoch

⁵⁵ *Ibid.*: 80.

⁵⁶ *Ibid.*: 80.

⁵⁷ *Ibid.*: 80.

⁵⁸ *Ibid.*: 80.

jazykov, pretože sémantika slova a jeho ekvivalentu v inom jazyku sa väčšinou nekryjú a o to viac sa nekryjú ich spájateľnosti⁵⁹.

Pri určovaní významu slova je potrebné objasniť aj to, v akých súvislostiach sa toto slovo ako pomenovanie istého predmetu alebo javu skutočnosti používa a ako sa spája s inými slovami. Ide o odhalenie podmienok lexikálnosémantickej spájateľnosti. Poukázať na možnosti lexikálnosémantickej spájateľnosti v lexikografickej praxi je popri sémantizácii aj úlohou exemplifikácie slovnými spojeniami. Sekaninová vyjadruje, že „exemplifikáciou sa v lexikografii nazýva kontext, ktorý konkretizuje a ilustruje význam slova, ukazuje na možnosti jeho realizácie v reči. Kontext používaný ako exemplifikácia v slovníku môže byť minimálny alebo rozšírený. Želateľné je podávať informácie o použití slova pomocou minimálneho kontextu, t.j. pomocou slovného spojenia“⁶⁰. V jazyku existujú voľné a ustálené slovné spojenia. Ustálené slovné spojenia môžu byť lexikalizované alebo frazeologické. Podobne ako pri lexémach, tak i pri frazémach rozlišujeme tieto ekvivalenčné typy: symetrická ekvivalencia frazém, symetricko-asymetrická ekvivalencia frazém a asymetrická ekvivalencia frazém.

Pri polysémických lexémach sa niekedy nedá dosiahnuť ideálny stav. Dôležitú úlohu popri ekvivalenčnom parametre zohráva i parameter lexikálnosémantickej spájateľnosti a štylistického hodnotenia⁶¹.

2.5. Parameter lexikálnej ustálenosti a parameter lexikálnosémantickej spájateľnosti

Parameter lexikálnej ustálenosti je daný „členením slovných spojení na voľné a ustálené“⁶². Ustálené slovné spojenia sa umiestňujú v hesle za jednotlivými zvolenými značkami.

V otázkach lexikálnosémantickej spájateľnosti ide „jednak o zachytenie progresívnych dynamických javov pri pomenúvaní skutočností, jednak o zachytenie javov lexikálnej spájateľnosti, súvisiacej so sémantickou valenciou spájaných lexém“⁶³.

2.6. Parameter kontextovej použiteľnosti

Plnovýznamové slovo má vlastnosti súvisiace s jeho podstatou ako lexikálnej jednotky, ale „má aj vlastnosti zamerané smerom von, súvisiace s jeho vzťahom k okolitým úsekom jazykovej výstavby v rámci istého kontextu“⁶⁴. Význam slova je realizovaný v jeho použití v reči, dá sa však spoľahnúť na súhrn kontextov, v ktorých sa toto slovo používa. Význam slova sa môže určiť z analýzy jeho použitia. Spresňujúcou funkciou kontextu je odhaliť význam jazykovej jednotky. Kontext sa chápe ako „forma realizácie konkrétneho významu, ktorý je potenciálne obsiahnutý v slove“⁶⁵.

⁵⁹ *Ibid.*: 82.

⁶⁰ *Ibid.*: 85.

⁶¹ Porov. *Ibid.*: 147.

⁶² *Ibid.*: 147.

⁶³ *Ibid.*: 148.

⁶⁴ *Ibid.*: 165.

⁶⁵ *Ibid.*: 166.

Kontext si možno predstaviť ako „systém rovníc, v ktorom sa realizuje určitý význam danej sémantickej premennej veličiny, alebo ako systém rovníc, na základe ktorého sa vyjavuje hľadaný význam sémantickej premennej veličiny“⁶⁶.

Vďaka okolitému rečovému kontextu sa vylučujú všetky postranné významy slova, ktoré by mohli vzniknúť pri polysémii danej lexikálnej jednotky. V rečovom akte sa totiž realizuje iba jeden z významov mnohovýznamového slova. Bez kontextu by nebolo možné vyčleniť jednotlivé významy polysemického slova.

Pri dvojazyčnom slovníku je potrebné vybrať vhodný ekvivalent v jazyku L2, ktorý by „obsahoval všetky parametre lexémy v L1 a bol by dosaditeľný do preloženého kontextu“⁶⁷. Úlohou dvojazyčnej lexikografie je teda popri výbere náležitého ekvivalentu „poukázať na jeho lexikálnu spájateľnosť a uvedením minimálneho kontextu exemplifikácie ilustrovať použitie ekvivalentu v reči v intenciách ‘rečovej normy’“⁶⁸.

Skratky

a.	aparát
a i.	a iné
Am.	americký
anat.	anatomický
arch.	archaizmy
atď.	a tak ďalej
bás.	básnický
expr.	expresívny
f.	<i>femininum</i> , ženský rod
fam.	familiárny
hist.	historizmy
hovor.	hovorový
iron.	ironický
kniž.	knižný
kuch.	kuchársky
m.	<i>masculinum</i> , mužský rod
n.	<i>neutrum</i> , stredný rod
nadávk.	nadávky
napr.	napríklad
niž.	nižší
pejor.	pejoratívny
prn.	prenesený
s.	stredný rod
slávn.	slávnostný
star.	starý
subštand.	subštandardný

⁶⁶ *Ibid.*: 167.

⁶⁷ *Ibid.*: 167.

⁶⁸ *Ibid.*: 168.

t.j.	to jest
tzv.	takzvaný
v rozlič. význ.	v rozličných významoch
vše.	všeobecný, všeobecne
vulg.	vulgarizmy
zastar.	zastaralý
ž.	ženský rod
žart.	žartovný

Literatúra

- García *et al.* 1995: C. García, I. González Fernández, M. González González (red.) *Actas do: Simposio de lexicografía actual: elaboración de diccionarios*, Santiago de Compostela - A Coruña 1995.
- Carrera Díaz 2000: M. Carrera Diaz, *Curso de lengua italiana*, Barcelona 2000.
- Duran, De Dios 2000: L. Duran, J. de Dios, *Trabajos de lexicografía y fraseología contrastivas*, Granada 2000.
- Gromová 2003: E. Gromová, *Teória a didaktika prekladu*, Nitra 2003.
- Ivić 1970: M. Ivić, *Trends in Linguistics*, Paris 1970.
- Kirkpatrick 1998: B. Kirkpatrick, *The Concise Oxford Thesaurus. A dictionary of synonyms*, Oxford 1998.
- Kussmaul 1995: P. Kussmaul, *Training the Translator*, Amsterdam - Philadelphia 1995.
- Mončeková, Malá 1999: E. Mončeková, E. Malá, *Password. Anglický výkladový slovník so slovenskými ekvivalentmi*, Bratislava 1999.
- Nord 1997: C. Nord, *Translating as a Purposeful Activity*, Manchester 1997.
- Ološtiak 2001: M. Ološtiak, *Transfonemizácia v kontaktovej vzťahovej angličtina-slovenčina*, Bratislava 2001.
- Ondrejovič, Považaj 2001: S. Ondrejovič, M. Považaj (red.), *Lexicographica '99. Zborník na počesť Kláry Buzássyovej*, Bratislava 2001.
- Peciar *et al.* 1961: Š. Peciar, N. Kučerová, V. Lapárová, L.V. Kipeckij, C. Bosák, M. Jehlička, *Lexikografický sborník*, Bratislava 1961.
- Rubio, Nieves 1999: V. Rubio, M. Nieves, *Así son los diccionarios*, Lleida 1999.
- Sekaninová 1993: E. Sekaninová, *Dvojazyčná lexicografía v teórii a praxi*, Bratislava 1993.
- Szende 2000: T. Szende (red.), *Approches contrastives en lexicographie bilingue*, Paris 2000.
- Vilikovská, Vilikovský 1983: J. Vilikovská, P. Vilikovský, *Slovensko-anglický slovník*, Bratislava 1983.

Abstract

Edita Hornáčková Klapicová

Composition of an Entry in a Bilingual Dictionary and its Parameters

This paper focuses on the essential concepts of the composition of an entry in a bilingual dictionary, on the general standpoints of some Slovak, Spanish, French and English lexicographers as well as on the practical usage of certain rules to be observed when elaborating an entry in a bilingual dictionary.

The introductory part consists of a research of ideas of some authors regarding the science of bilingual lexicography and the analysis of their theories. The following paragraphs discuss questions of terminological dictionaries and dictionaries containing both the definitions as well as the translations of terms. Moreover, the paper ponders upon the ideas of Ella Sekaninová on the composition of an entry and the set of parameters according to which a lexical unit must appear in a bilingual dictionary. Accordingly, each of the seven parameters mentioned by Sekaninová is applied on some Slovak, English and Spanish voices.